

Михајло МАРОВИЌ, Соња НОВОТНИ ЗА НЕКОИ ОНИМИСКИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во македонскиот јазик можат да се проследат диференцијални онимски фразеологизми. Целта на овој труд е да се запознаеме со карактеристиките од фразеолошки аспект во областа на онимијата преку анализа и приказ на нивната фреквенција во македонскиот јазик. Човекот е во постојано опкружување од природата, па така среќаваме доста често фразеологизми мотивирани од имиња, својства, изгледот на растенијата и сл. Дел од онимските фразеологизми се извадоци од дела на македонски автори, лингвисти и дијалектолози, односно од нивните собирани материјали на дијалектната македонска територија. Ние имињата на фразеологизмите во приказот ќе ги даваме во оригинална форма, односно онака како што ги среќаваме во македонскиот јазик, неговите дијалекти и неговиот фолклор.

Клучни зборови: фразеологизми, лексикологија, лични имиња.

Увод

Фразеологијата најчесто се поврзува со лексикологијата и се определува како нејзин дел (така е дефинирана и во *Толковниот речник на македонскиот јазик*), како резултат на фактот дека фразеолошките изрази се сметаат за еквиваленти на зборовите и се проучуваат со нивна помош. Несомнено е дека значењето на одделните фразеолошки изрази како и она на одделните зборови се определува преку нивната употреба во даден контекст. Освен ваквиот пристап, фразеолошките изрази и зборовите имаат заеднички внатрешни врски како што се полисемијата и хомонимијата, но и синонимијата и антонимијата. Независно од тоа како се третира, во однос на фразеологијата се јавуваат главно два проблема. Едниот се однесува на терминологијата што се употребува, а другиот на тоа кои сè изрази можат се определат како фразеолошките изрази. Во богатата лингвистичка литература се споменуваат главно два термина: изведенки од *фраз* (*фразеолошки израз, фразеологизам, фразема, фразеологија*) и од *идио* (*идиоматски израз, идиоматизам, идиом, идиоматика*). Но, треба да се напомене дека вториот термин вообичаено се употребува за определен вид фразеолошки изрази. Во познатиот *Енциклопедиски речник на лингвистичките науки* од Рикард Симеон (1966 г.) се споменуваат и двата термина (*фрази, фразема, фразеологем, фразеолошки* и *идиом, идиоматизам, идиоматика, идиоматски*). Притоа, единицата *фразеолошки* е објаснета како изолиран израз, идиоматски, неслободен во својата способност да се поврзува со другите зборови, на пример, под фразеолошко значење се подразбира состав од зборови во кој полната номинација превладува над семантичката посебност на неговите составни елементи, поради што тој функционира во реченицата како еквивалент на одделен збор. Симеон ја наведува и класификацијата на рускиот лингвист

Виноградов, според која овие изрази се делат на фразеолошки срастувања, фразеолошки спојки и фразеолошки единства, со забелешка дека фразеолошките срастувања, всушност, се нарекуваат идиоми. Под единицата *идиоматски* пак, се наведува: *идиоматска* или *фразеолошка спојка* (синтагма); *идиоматска реченица* - исто што и фразеолошка предикативна единица, а на крајот авторот упатува да се види единицата *фразеолошки*.

Двата термина се регистрирани и во *Речникот на словенската лингвистичка терминологија* (1997). За *фразеологизмус/фразеолошка спојка* и *фразеологија* се вели дека се збир од фразеолошки спојки во даден јазик, а под *идиом/идиоматизмус* се подразбираат постојани зборовни состави кои од гледна точка на преводот се карактеристични за секој одделен јазик. Во *Енциклопедискиот речник на модерната лингвистика* од Дејвид Кристал (1988) се споменува само *идиом*, како термин со кој во граматиката и во лексикологијата се означува состав од зборови кој е семантички, а честопати и синтаксички ограничен, така што функционира како една единица. Од семантичка гледна точка, значењата на одделните зборови не упатуваат на целосното значење на „идиоматскиот израз“ како целина. Од синтаксичка гледна точка, кај овие изрази не е вообичаена променливоста која може да биде присутна во други контексти. На крајот авторот забележува дека некои лингвисти идиомите ги нарекуваат *готови искази*. Терминот *готови искази* (*locutions toutes aites*) го користи и основоположникот на современата лингвистика, Фердинанд де Сосир. Тој нагласува дека тоа се готови, вообичаени говорни формули во кои не може ништо или речиси ништо да се менува. Карактерот на овие изрази произлегува од посебноста на нивното значење или на нивната синтакса. Таквите изрази не можат да се импровизираат, тие се согледуваат во јазикот како неделиви целини, а ги употребуваат родените зборуваачи (говорители) во посебни услови. И познатиот британски лингвист Џон Лајонс го користи истиот термин (на англ. 'ready-made' utterances). Тој ги вбројува во категоријата изрази или делови од реченици кои не се комплетни. Затоа, тие не соодветствуваат со речениците создадени според правилата на граматиката, туку се различни од нив, и во нивната форма не се вклучени правилата кои одговараат на описот на огромен дел од „нормалните“ искази. Во рускиот *Лингвистички енциклопедиски речник* (1990 г.) се засведочени двата термина. Притоа, терминот *фразеологизм/фразеолошка единица* се определува како општ назив на семантички поврзан состав од зборови и реченици, со фиксиран однос на семантичката структура и со определен лексичко-граматички состав. За терминот *идиом* се вели дека е општ термин за означување на различни јазични образувања во јазикот воопшто, во еден дијалект и сл. Овој термин не треба да се меша со терминот *идиома*, кој се однесува на фразеологијата (Марковиќ, 2015: 2-27).

Што се однесува до македонскиот јазик, во литературата се среќаваат термините *фразеолошки израз* (кој е засведочен и во тритомниот *Речник на македонскиот јазик*), *фразеологизм* (се користи особено под влијание на руската лингвистичка литература, а е вообичаен во учебниците по македонски јазик во наставните единици кои третираат прашања од областа на фразеологијата, на пример, во книгата *Современ македонски јазик* од Ружа Паноска и во *Општата граматика на македонскиот јазик* од авторите Стојка Бојковска, Лилјана Минова-

Ѓуркова, Димитар Пандев и Живко Цветкоски); регистриран е и во *Толковниот речник на македонскиот јазик*) и *фразама*. Авторката Снежана Велковска најчесто го употребува терминот *фразеологизам*, додека Катерина Велјановска ги препорачува термините *фразеолошки израз* заради следење на традицијата, како што вели таа, и *фразама*, со цел тој да го заземе своето место во низата јазични единици (*фонема, морфема, лексема, фразама*). Последново може да се поткрепи со фактот дека за разлика од лексиката во општа употреба, термините влегуваат во еден вид затворени лексички системи, а тоа се изразува преку соодветството на формата на термините што се употребуваат во една научна област (Марковиќ, 2015: 2-27).

Во фразеологија може да се сретнат и извесен број фразеологизми во кои е употребено лично име (ЛИ), име на некој географски поим и сл. Ваквата фразеологија е доста богата во македонскиот јазик. По својот карактер тие се различни, како од структурен, така и од стилистичко-функционален аспект. Имено, тие најчесто се анализирани во склопот на разни типови фразеологизми, било да е тоа од структурен, семантички или функционален аспект. Конкретно за овој тип фразеологија се интересирале Д. Рагуџ (Raguž, 1979: 17-23) за кого клучно прашање е како се однесува личното име во фразеологијата, и Ј. Матешкиќ (Matešić, 1992-1993: 293-297) кој ги дели според потеклото, констатирајќи дека по другите карактеристики не се разликуваат од останатите фраземи, според терминологијата на авторот. Во литературата на македонски јазик, вакви фразеологизми среќаваме во трудот на С. Петрова (Петрова, 1997: 295-300) која разгледува неколку фразеологизми од градот Велес и во тој контекст се осврнува на ЛИ во фразеологијата. При тоа се покажува варијативноста на фразеологизмите што ги обработуваат Д. Рагуџ и Ј. Матешкиќ, а нивното основно гледиште е насочено кон етимолошките елементи, развојот и функционирањето на ЛИ во фразеологијата. Личното име нема свое значење, нема општ карактер, туку референцијален, имено секогаш му се припишува на некое лице, објект, односно со ЛИ се именува конкретен објект или лице. Освен тоа, ЛИ има и конотациска вредност, односно предизвикува позитивни или негативни асоцијации. Кога, од која и да е причина ќе дојде до актуелизација на ЛИ, односно тоа ќе стане знак препознатлив за сите, или за поголемиот дел на една област, односно, кога некоја личност има голема популарност, истакнатата улога во историјата, политиката, или која и да е заедница, нејзиното име предизвикува приближно исти асоцијации кај членовите на таа заедница. Исто така еднакви асоцијации предизвикуваат типичните имиња за одделни народи, региони, особено во шеги и анегдоти. Во таквите случаи, ЛИ се доближува до општите именки и постои можност за нивно преведување, со што стануваат поопшти. Тоа е услов ЛИ да влезе во состав на фразеолошката синтагма (Raguž, 1979: 17-23). Конотирани, поопштите ЛИ еднаш фиксирани во посебен спој со некој друг збор, добивајќи посебно значење, веќе немаат референцијален карактер во својата употреба, поради што и во нашиот труд ќе употребуваме имиња карактеристични за македонскиот фолклор и македонската литература. Тука името само формално постои. Имињата во фразеологијата ја губат својата функција на ЛИ, односно својот

референцијален карактер, заклучува Д. Рагуж. Изборот на името не е случаен без разлика дали се работи за извор од религијата, митологијата, иторијата, народните преданија и сл., односно името дошло во фразеологизмот бидејќи во свеста на создателот предизвикало асоцијација врзана за некој конкретен денотат. Во настанатата цврста врска, на името му припаднало клучно место при образувањето на новото значење (Matešić, 1992-1993: 293-297). Тој што го употребува ваквиот фразеологизам мора да ја знае „приказната“, односно мора да знае што значи името што го употребува.

Кога општо позната вистина, ситуација, или околност е честа во одредена група или заедница, тоа е нешто што сакаме да го истакнеме преку односниот фразеологизам. Тогаш ЛИ е второстепено и го добива оној облик што во моментот е актуелен за одредена средина. Така имаме група на фразеологизми во кои името се менува од регион во регион, од кука до кука и од семејство до семејство. На пример: *Од кал да е Ѓорѓи да е претставува ФИ со значење 'повеќемина од присутните се носители на тоа име, и тие се важни за дадениот момент'.* ЛИ *Ѓорѓи* може да се замени со некое друго име, и машко и женско. Дури Ф. Каваев во збирката што ја приредува (Каваев, 1961) нагласува, „се зема кое сакате име“ кога го наведува следното: *Која страчка без опашката и Петко без жена.* Фразеологизмите во кои една од компонентите е име, може да ги поделиме на неколку групи. Како прво, ги изделуваме фразеологизмите во кои како основна компонента среќаваме ЛИ, презиме или прекар. ЛИ може да биде домашно или туѓо име, потоа етноним, односно алетноним (МАНУ, 1981) (име што го добил етносот од соседите) и псевдоантропоним (ЛИ како плод на народната традиција и фолклор, или измислено име). Втората група ја сочинуваат оние во кои имаме топоним или измислен топоним, топоним што не постои, или пак ктетик. Во третата група спаѓаат фразеологизмите во кои имаме хрематоним и тоа: име на празник и име на објект, односно име на институција.

Во првата група ги вброивме фразеологизмите со ЛИ како најбројни во оваа група. Како побројни ги издвоивме фразеологизмите со женско ЛИ. Притоа, како што рековме името може да варира од средина во средина. Сп.: *Бушава Мара*. Овој ФИ се употребува за 'лице од женски пол што не е исцешлано, а е регистриран и како *Бушава Ката*. За жена што многу шета по комшии (Пеев, 1989: 8-99) следиме ФИ *Лет Мара*. За жена што не е многу стабилна, односно е „лесна со паметот“ следиме ФИ: *Луда Мара/Луда Наста*. Аналогно на фразеологизмите со женско ЛИ го имаме и соодветниот фразеологизам со машко ЛИ: *Лесен Петко*. 'Жена или девојче што се однесува бесно, незрело, лудо' - *Шетмара Божана*. (Андреевски, 1980: 23) Овој ФИ го има истото значење како и предходниот фразеологизам. Сп.: *Пара на рака, Мара за рака*. 'Прво да се плати, па потоа да се земе пазарената стока'. *Да знае Мара кога е кумувала*. Кај овој фразеологизам, пак, променливи се и ЛИ и глаголот што го означува дејството на пр: *Да знае Илија кога бил кај дедо му на гости. Да знае Трајан кога имал работа со мене*. 'Лице од женски пол што прекумерно става накит на себе, без вкус'. Можно е да има влијание при изборот на името и самата етимологија на името што значи 'бесценет камен, драгоценост, скапоцен

накит' од турцизмот од персиско потекло *Cevahir*. (Škalić, 1965; Јашар-Настева, 2002: 36-55) Сп.: *Се кити како Џеваира*. Аналогно на женско што се однесува како машко, следиме и машко што се однесува како жена, а фразеологизмот гласи: *Машика Данка (Машикуданка)/машика Петра. Женски Пејо*. Кај сите овие фразеологизми по однос на семантиката заедничко е тоа што сите се однесуваат со типично „женски особини“, што традиционално им се припишуваат на жените во народните умотворби, особено со иронична црта. Како што видовме, такви можат да бидат и мажите. *Ќе го направиш тоа на мајка Јана да ти е*. Место глаголот *направи* што е употребен тука како илустрација, може да се употреби кој и да е друг фактитивен глагол за означување на кое и да е дејство. Фразеологизмот може да се употреби во сите лица. Исто така фразеологизмот може да гласи и само: *на мајка Јана* на пример, со тоа што останатото им е познато на учесниците во говорната ситуација. *Чиниш, ова е Јанка пуста од Серменин*. Фразеологизмот се употребува во ситуација кога сакаме да кажеме дека некој не е така сиромашен, беден, безначаен како таа некоја сиромашна од селото Серменин, и дека поради тоа не се согласува со нечие однесување кон нас. Во ФИ што следи, значењето е спротивно од изнесеното, значи 'ќе кажам секому, каде ќе стигнам'. Сп.: *Мене Мара ме викаат, ама не кажувал никому. Ни Марино ни Ѓурино*. Овој ФИ може да има значење спротивно од првото, 'иако сум жена, сепак не го пренесувам тоа што ми е кажано во доверба'. 'Собрано од разни страни' - се однесува на облекувањето, кога некој носи туѓи или лошо ускладени работи. Сп.: *За волк ѓердан, за Трајан машина. За свиња свонец, за Петко часовник*. Сите се со значење 'на посочениот маж/жена не му прилега облеката што треба во одредена ситуација да ја носи. Споредбата ја среќаваме во два случаи, со домашно животно што обично се зема за посмев, или во негативна конотација (магаре, свиња), а во еден случај имаме и диво животно. Кај секој од овие примери аналогично со домашните животни, односно со дивото животно е сосема јасна. И додека кај фразеологизмите со женски ЛИ доминираат имињата Мара и Јана, кај фразеологизмите со машко ЛИ доминира името Петко, но се среќаваат и други имиња, прекари и презимиња. 'Човек што лесно го менува мислењето'. Сп.: *Петко врти капа*.

Петтина на Петко не чекаат. 'Вака се вели кога сите се собрани на договорената средба, а недостасува само уште еден'. Во овој, како и во слични случаи се следи игра на зборови, односно името се употребува поради поклопувањето со другите компоненти, поради ритмот, или римата што се добива. 'Кога се одново треба да се прави'. *Јово на ново*. Снежана Петрова дава неколку варијанти на овој ФИ. (Петрова, 1997: 295-300) Сп.: *На Шукара басмата на прање отвора*. 'Сите ги знам'. (Петрова, 1997: 295-300) Сп.: *Како Кољо Богдан сум*. 'Никогаш, бидејќи нема таков светец'. Сп.: *На Свети Трајче*. 'Празни ветувања, бабини деветини'. (Пеев, 1989: 8-99) Сп.: *Шетлики, петлики, кукли Констадинови*. 'Човек што се знае', а може да се употреби и иронично. Сп.: *Знајт Петко, ќе презимвет ракојте*. (Каваев, 1961). Аналогично од глаголите *бега* и *стои*, може да се употреби само за едниот дел од фразеологизмот, или пак, секој дел да функционира самостојно. Сп.: *Бежановата мајка црно не носи, Стојановата носи*. 'Гиздав човек'. Тука имаме и ЛИ со измислен

топоним. Сп.: *Шарен Шарко од (село) Прострање*. 'Што ќе спечали, ќе потроши'/'работи ангарија'. Сп.: *Дек е Киро на кирија*. (Пеев, 1989: 8-99) Кај голем дел од овие фразеологизми, вториот дел може да се изостави како многу јасен за учесниците во говорната ситуација, или на него да се укаже со интонацијата. Ќе споменеме и неколку фразеологизми во кои е употребено немакедонско машко име: 'Те лажам иако знам дека не ми веруваш'. Сп.: *Мижи Асан да ти баам*. '(Не)дава гаранција дека ќе ја исполни својата обврска'. Сп.: *Без Камбера свадба не бива*.; *Без Мара попара не бива*.; *Раиф ќе плати/ќе одговара*. Во Тиквешкијата, с. Бојанчиште се регистрира фразеологизмот: *Живко ќе плати*. Ќе направиме приказ и на неколку примери со етноними: *Малечко Турче голема чалма*.; *Каде сите Турци, таму и гол Асан*.; *Евреин/Турчин да раниш, да не го облекуваш*. Овој фразеологизам се употребува и без ЛИ, само со кратка форма за акузатив од лична замена. Сп.: *Да го раниш, да не го облекуваш*.; *На Турчин поплачи се, на пријател пофали се*.; *Не ти треба Турчин побратим и калуѓер девер*. Како варијанта на истиот фразеологизам имаме: *Турчин побратим и калуѓер девер не фаќај*.; *Со Турчин не се садат краставици*. Наместо етноним, како во случајов, може да се чуе: *Со деца не се садат краставици*. Со додавката: *ќе никнат криви/а*, значењето е дека (во двата случаја) 'ќе излезе како што најмалку посакуваш'. Во вториот случај имаме и други варијанти: *Со деца матеница не се срка (оти ќе те испрската)*. Вториот дел обично се испушта. Сп.: *Со деца на свадба не се оди (ќе прднат ќе те усрамат)*.; *Бега од злато како Евреин од крстот*. Тука зборот зло може да се менува. Сп.: *На куче и на Турчин/Арнаути вера немај*.; *Како изгубен Германец*. Во следните случаи следиме алетноним: *Посмали, Манго, посмали*. Со значење 'не лажи толку, се гледа дека лажеш' ќе ги наведеме следниве изрази: *Мангуларска работа*.; *Мечкар се жени*. Мечкари (бидејќи воделе мечки) прекар за Цигани/Роми, се вели кога од една страна врне, а од другата страна соце грее истовремено. Ќе наведеме уште неколку идиоми од оваа сфера: *Ќе си го лизни срамот, како Циган мрсулот*.; *Секоја Еѓупка своето Еѓупче си го фали*.; *Секоја Еѓупка своите вретена си ги фали*.; *Видел Манго масло та си намажал и газо (да му свети)*.; *Умре Еѓупката/Циганката што ја фалеше невестата*.; *Умре Циганката што те фалеше (па сега сам се фалиш)*.; *Торлак недосолен*. Така се прекаруваат жителите на некои тиквешки села, едни со други.^{xi}

Ќе проследиме ФИ со псевдоантропоними, т.е. имиња на познати личности од јавниот живот, коишто се ексцерпирани од народни умотворби и сл. Сп.: *Кај си Болен Дојчин?* 'Се вели на шега кога се оди кај болен, или при средба со болен'. *Тој е Итар Пејо*. 'Многу е итар'. *Марково колено е*. 'Јунак е како Марко Крале'. *Од сите страни Ѓорѓи сардисан*.^{xii} *Уште Петко нероден капа му кројат/капа му купиле*. Тука има многу варијанти, ќе наведеме само уште една: *Ќе падне секирата, ќе го отепе нероден Петко*. Се разбира, тука се работи за лик од народна приказна. *Ги бара Маркоите конаци*. 'Прави залудна работа'. *На Настрадаин оца и чавките библи му ловеле*. 'Се му оди од рака за да се збогати'. Од поновата историја ќе ја споменеме познатата Мајка Тереза, мисионерка и добродетелка. Фразеологизмот обично се употребува во негирана форма. *Не сум Мајка Тереза*. 'Не можам на сите да им помагам/ помогнам'. И кај оваа група среќаваме појава на елипса кога еден дел сосема се испушта. Така, ваквите фразеолошки ЛИ може да се чујат и како: *Мајка*

Тереза; Итар Пејо; Болен Дојчин; Крали Марко итн. Онимските фразеологизми се живи и актуелни во македонскиот јазик. Подложни се на промени и подновувања, но секогаш го задржуваат основното значење. По својата употреба припаѓаат на разни стилови, од разговорниот до неутралниот слој на лексиката.

Заклучок

Проучувањето на онимските фразеологизми во македонскиот јазик ја поттикнува употребата и фреквенцијата на истите во секојдневната комуникација. Преку ексцерпираниите, па некогаш и „карикирани“ ФИ со ЛИ, во куси црти направивме приказ на слободните и неслободните зборовни состави, а воедно и на фразеологијата како дисциплина која ги проучува истите. Фразеологијата е доста богата со ФИ во кои се употребува ЛИ, име на некој географски поим и сл., од каде што забележавме многубројни фразеологизми во кои една од компонентите е ЛИ. Ја разгледавме поделбата и употребата на онимските фразеологизми и заклучивме дека истите сè уште се живи и актуелни во македонскиот јазик и го задржуваат основното значење. Ние во нашиот реферат сите ФИ со ЛИ ги ексцерпиравме од македонските дијалектни говори, пословици, поговорки и познати личности, и како такви ги прикажавме во својата оригинална дијалектно-фразеолошка форма. Оттаму, можеме да заклучиме дека во најголема мера ФИ кои се фреквентни со векови на овие простори, во суштина го менувале и го менуваат само ЛИ во сраснатата лексема.

Користена литература на кирилица:

- Андрејевски П. (1980) *Пиреј*, Скопје, 23.
- Јашар-Настева О. (2002) *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, Скопје, 36, 55.
- Каваев Ф. (1961) *Народни пословици и гатанки од Струга и Струшко*, Скопје.
- Марковиќ М. (2015) *Практикум и учебно помагало по лексикологија на современиот македонскиот јазик (за потребите на студентите на Универзитетот во Тетово)*, Интерна скрипта, Тетово.
- Наковски П. (1985) *Постела за чемерните*, Скопје 1985, 62.
- Основен систем и терминологија на словенската ономастика*, МАНУ (1981), Скопје.
- Петрова С. (1997) За неколку фразеолошки изрази од Велес, *Трет научен собир на млади македонисти*, Скопје, 295-300.
- Пеев К. (1989) *Кукушкиот говор*, кн.2, Скопје.
- Трневски Т. (1997) *Речник на жаргонски зборови и изрази*, Скопје.

Користена литература на латиница:

- Škalić A. (1965) *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.
- Matešić J. (1992-1993) *Frazemi s komponentom vlastitok imena u hrvackom jeziku*, *Filologija*, knj. 20-21, Zagreb, c.293-297.
- Raguž D. (1979) *Vlastita imena u frazeologiji*, *Onomastica Jugoslavica* 8, 17-23.